

Uus orhideetakson Eestis – väikeselehine neiuvaip

Eestikeelne nimetus tuleneb väiksematest lehtedest kui tüüpalamliigil (*Epipactis helleborine* subsp. *helleborine*). Epiteet *orbicularis* tähendab tõlkes ringikujulist või ümarat, mis sobib iseloomustama lehtede kuju. Siiski võivad lehed olla mõnikord ovaalsemad või isegi ovaal-süstjad ning seepärast tuleks rohkem rõhutada lehtede väikest kasvu. Männiku, 26. juuli 2017

Rainar Kurbel, Toomas Hirse

Eestis on senini olnud neiuvaipade perekonnas teada kolm liiki. Kõige arvukam on sooneiuvaip, levikult järgmine on kõiki maakondi hõlmav laialehine neiuvaip; tumepunane neiuvaip on piiratuma levikuga, kuid kohati sage. 2017. aasta suvi lisas sellesse loetelu uue taksoni – väikeselehise neiuvaiba (*Epipactis helleborine* subsp. *orbicularis*).

Avastamise lugu. Möödunud aasta juulikuu esimestel päevadel ilmus Facebooki eestikeelsetes botaanilisi vaatlusi kajastatavates rühmades foto eriti kummalisest klorofüllitu taime puhmast, mis oli pildistatud Tallinna linna servas Männikul.

Taimed olid nii iseäralikud, et isegi mõni tuntud bioloog tõstatas küsimuse, kas tegu on üldse orhideedega või näiteks seenlillega. Arvati, et sellist taime ei saa Eestis leiduda.

Kui mõttes olid kaalutud läbi soomukad, seenlilled ja teised taimed, sai selgemaks, et tegemist on ikkagi orhideega perekonnast neiuvaip. Facebookis arutleti aktiivselt liigi staatuse üle, kuid lõpliku seisukohani ei jõutud isegi sügiseks. Pakuti nii tumepunast kui ka laialehist neiuvaipa. Segadust suurendas asjaolu, et piirkonnas kasvas taimi mõlemast liigist ja klorofüllitus raskendab määramist. Pealegi puudusid pildid ümbrusest ja detailidest.

Olles varem tuttav nii tumepunase kui ka laialehise neiuvaiba harva leiduva klorofüllitu vormiga, tekkis tunne, et siin on midagi teisiti, milles tuleks kohapeal selgusele jõuda. Taimed leidis algul Ilme Parik, autorid juhatas taimedeni Irena Kruusmaa, kellele avaldame tänu.

Esimest korda vaatlesime taimi

16. juulil. Tekkis hulk kahtlusi. Lähimbruses, mõnekümne meetri raadiuses, kasvasid ainult laialehised neuuvaibad, vähemalt sadakond. Lähimad tumepunased neuuvaibad olid üle paarisaja meetri kaugusel. Taimede kasvukohas männimetsas on liivmullad väga kuivad ja rohustu hõre. Pealegi on kasvukoht mõjutatud mitmesugusest inimtegevusest. See ei ole kuigi tüüpiline kasvukoht pigem mõõdukat niiskust armastavale laialehisele neuuvaibale.

Taimi kolmel korral põhjalikult uurides, pilte kõrvutades, nähtu üle arutledes ja eri infoallikaid kasutades kadusid kahtlused tasapisi ja arusaam populatsioonist koos imelike klorofüllitute isendiga leidis tervikliku lõpplahenduse: tegu on hoopis laialehise neuuvaiba alamliigiga *orbicularis*, mida ei ole Eestist varem leitud. See seletas nii klorofüllitute taimede väliskuju iseärasusi, ebaharilikku kasvukohta kui ka Eesti teiste laialehise neuuvaiba populatsioonidega võrreldes varasemat õitseaega.

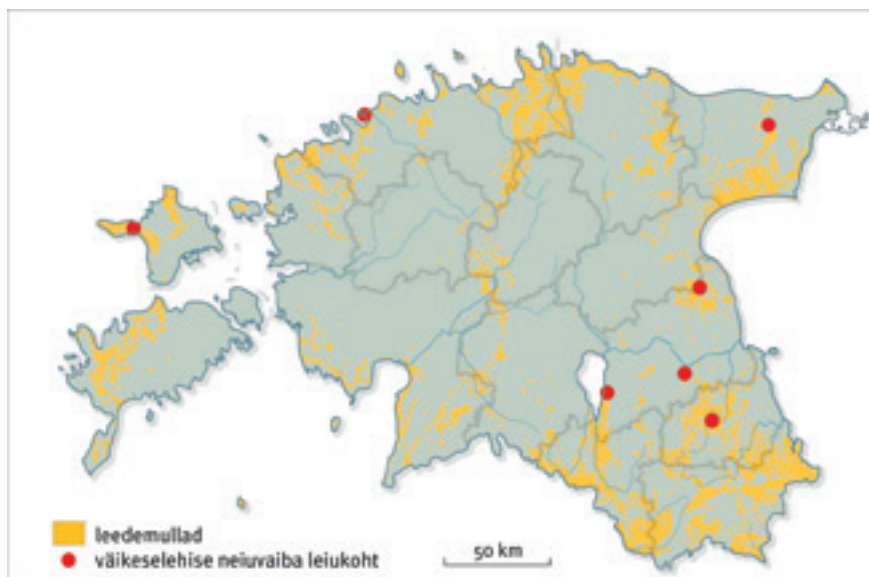
Levik Eestis. Pärast uue taksoni avastamist püüdsime sügise jooksul leida vastust küsimusele, kas tegu on ainsa leiukohaga Eestis. Vaadanud üle laialehise neuuvaibast eelmistel aastatel tehtud pilte, selgus, et pigem mitte. Otsimiseks püstitasime selge kriteeriumi kasvupaiga kohta – männikud liivmulladel.

Esimesed tõendid laiema leviku kohta tulid Ida-Virumaalt Kurtna maastikukaitsealalt, seejärel Võrtsjärve idakaldalt ja Pala kandist Tartumaalt (2017. a lisanud Jõgevamaa) ning Lohusalu-Laulasmaa piirkonnast Harjumaal. Fotosid sirvides ilmnis, et Põlvamaa laialehise neuuvaiba pikkusrekord kuulub hoopis alamliigile *orbicularis*. Viimane kinnitus lisandus sel talvel Hiiumaal Kõpu poolsaarel tehtud pilte vaadates.

Loomulikult tuleb levikut edaspidi täpsustada, kuid seniste teadmiste põhjal võib väita, et tegemist on Eestis küllaltki levinud orhideetaksoniga – sobilikus kasvukohas on väga tõenäoline teda leida.

Levik Euroopas [1–3, 5, 6, 8, 10–14]

Levik Eestis

Taimed olid nii iseäralikud, et isegi mõni tuntud bioloog tõstas küsimuse, kas tegu on üldse orhideedega või näiteks seenlillega.

Levik Euroopas. Alamliigi peamine levila on Alpid [1]. Levikut Euroopas tuleb aga endiselt uurida, mille tõestuseks on taksoni esmainimine Leedust alles 2010. a [7], Krimmist 2012. a [12] ning nüüd Eestist. Kesk-Itaaliast Rooma lähedalt leiti 2010. aastal kõigest kahek-

sast taimest koosnev populatsioon mitusada kilomeetrit seni teada olevatest kohtadest lõuna pool. Seegi kinnitab vajadust uurida

taksoni levikut senisest põhjalikumalt [13].

Taksonoomilised käsitlused läbi aegade [1]. Taimi kirjeldas Karl (Carl) Richter 1887. aastal liigina *Epipactis orbicularis* K.Richter. Autor polnud ilmselt uues liigis ja selle süs-

Iseäralikud klorofüllitud neuuvaivad. Männiku, 17. juuli 2017

temaatilises järgus kuigi kindel, sest mõni aasta hiljem, 1890, hindas ta enda kirjeldatud liigi laialehise neuuvaiba alamtaksoniks, täpsustamata taksoni järku: *Epipactis latifolia* c) *orbicularis* K.Richter.

1996. aastal on seda taime kirjeldatud ka laialehise neuuvaiba alamliigina *Epipactis helleborine* subsp. *distans* (Arv.-Touv.) R.Engel & Quentin ning 1997. aastal *Epipactis helleborine* subsp. *orbicularis* (K.Richter) E.Klein.

Praegu käsitletakse seda taksonit olenevalt koolkonnast kas liigina (*E. distans*) [8, 14], alamliigina [9, 15] või varieteedina [3, 4]. Kew' botaanikaia andmebaasi WCSP järgi on taksonoomiline määratlus alamliik.

Väikeselehise neuuvaiba ja laialehise neuuvaiba põhilised eristustunnused. Määramisel tuleb kõiki tun-

nuseid vaadelda komplekselt [1, 3, 4, 8, 9, 10].

1. Lehtede suurus, arv ja kuju on kõige tähtsam tunnus.

Alamliik *orbicularis*:

- suuri lehti 3–5, lehe pikkus kuni 7 cm ja laius kuni 4 cm;
- ümar-ovaalsed kuni ovaal-süstjad, erinevad kuju poolest tunduvalt ülemistest varrelehtedest;
- lehed peamiselt varre keskosas, lehe pikkuse ja sõlmevahe pikkuse suhe ei ületa 2,5 x.

Tüüpalamliik *helleborine*:

- suuri lehti keskmiselt 11 (kuni 40, vähemalt 6–7), lehe pikkus 8–14 cm ja laius 4–8 cm;
- elliptilised, ülemised väiksemad lehed sarnanevad kuju poolest ülemiste varrelehtedega;
- lehed jagunevad ühtlasemalt varre ulatuses, lehe pikkuse ja sõlmevahe pikkuse suhe ületab 2,5 x.

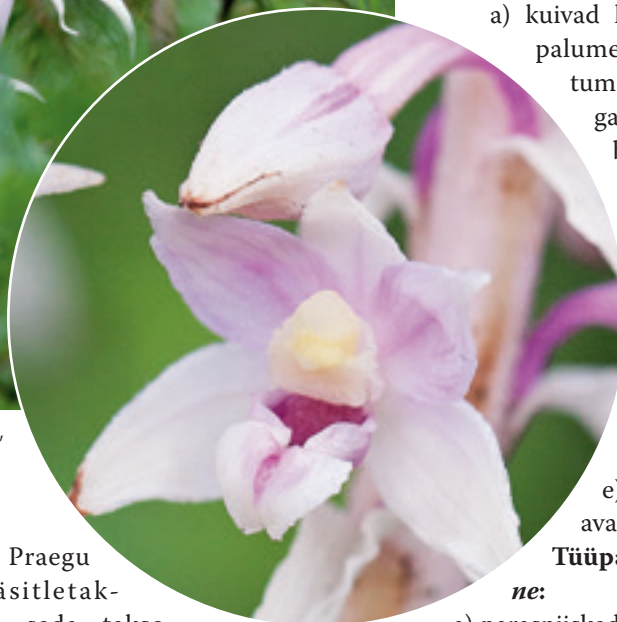
2. Kasvukoht

Alamliik *orbicularis*:

- kuivad liivikud, nõmme- ja palumetsad (sageli koos tumepunase neuuvaibaga);
- alati seotud männidega;
- võimalikult vähene rohustu, rohuvad kohad või samblike ja pohlaga kaetud alusmets;
- neutraalsed kuni happelised mullad;
- eelistab päikesele avatud kohti.

Tüüpalamliik *helleborine*:

- parasniisked leht- ja segametsad, puisniidud, pargid, metsaservad, harvem kuivad kasvukohad;
- harvem võib kasvada koos männidega;
- rohustu tihti kõrgem, aga võib olla ka madalam;
- väga mitmekesised, ka lubjarikkamad mullad;
- väga mitmesugune, täisvarjus kuni päikesele avatud.

Väikeselehise neuuvaiba põhitunnuseid: tihti kasvab kogumikena, ümarad väiksed lehed ja suhteliselt jäik taim jämedama varrega. Männiku, 26. juuli 2017

3. Õitseage

Alamliik *orbicularis* õitseb umbes kaks nädalat varem kui tüüpalamliik *helleborine*, kattub ajaliselt tumepunase neuuvaiba õitseajaga.

.....
Uutest väikeselehise neuuvaiba leidudest palutakse teada anda autoritele, Eesti Looduse toimetusele või sisestada vaatlused loodusvaatluste andmebaasi (LVA).
 .....

4. Taime üldine kuju

Alamliik *orbicularis*:

- taimed on sirged ja üsna jäigad;
- vars tundub kogu taimega võrreldes jäme;
- sageli moodustab suuri kogumikke;
- alumised õie kandlehed ulatuvad õisikust märgatavalt välja.

Tüüpalamliik *helleborine*:

- taimed mitmesuguse kujuga;
- vars on tavalise jämedusega;
- suuri kogumikke moodustab harva;
- alumised õie kandlehed võivad ulatuda õisikust välja.

Mõnedes allikates on toodud esile ka väikeselehise neuuvaiba õite kahvatum või heledam rohekas toon ning valge või hele huul [1]. Eestis kasvavate laialehiste neuuvaipade õite vaatluste põhjal varieerub värvus suuresti ja seetõttu ei saa seda kindla tunnuse-na käsitleda.

Uutest väikeselehise neuuvaiba leidudest palutakse teada anda autoritele, Eesti Looduse toimetusele või sisestada vaatlused loodusvaatluste andmebaasi (LVA). ■

- AHO-Bayern *Epipactis distans*. – www.aho-bayern.de/epipactis/ep_dist.html [14.02.2018].
- Antonopoulos, Zissis; Tsiftsis, Spyros 2017. ATLAS of the Greek Orchids 1: 62–63.
- Bournérias, Marcel; Prat, Didier 2006. Les orchidées de France, Belgique et Luxembourg. Biotopes Eds.: 433, 435.
- Delforge, Pierre 2016. Guide des orchidées d'Europe, d'Afrique du Nord et du Proche-Orient. Delachaux & Niestle: 50, 59.
- Djordjević, Vladan et al. 2016. Three Taxa of *Epipactis* (Orchidaceae-Epidendroideae) New for the Flora of Serbia. Phytion, annales rei botanicae 56 (1):77–89.
- Epipactis helleborine* subsp. *orbicularis*. Tallknipprot. – artfakta.artdatabanken.se/taxon/6031492 [14.02.2018].

- Gliwa, Bernd; Stukonis, Vaclovas 2010. *Epipactis distans* in Litauen. – Journal Europäischer Orchideen 42 (1): 111–126.
- Griebel, Norbert 2013. Die Orchideen Österreichs. Freya: 130–133.
- Klein, Erich 1997. *Epipactis helleborine* (L.) Crantz subsp. *orbicularis* (Richter) Klein comb. nova, eine xerophile Unterart (Orchidaceae-Neottieae). Phytion; annales rei botanicae 37 (1): 71–83.
- Kreutz, Karel C. A. J.; Fateryga, Alexander V. 2012. Two taxa of the genus *Epipactis* Zinn (Orchidaceae) new for the flora of Ukraine. – Ukrainy'sky Botanichny Zhurnal 69: 713–716.
- Lindig, Christel; Lindig, Dietram 2012. Nachweis von *Epipactis helleborine* subsp. *orbicularis* in der Region Kalabrien (Süditalien). – Journal Europäischer Orchideen 44 (2): 337–348.
- Orquideas Ibericas – *Epipactis distans*. – www.orquideasibericas.info/especie/epipactisdistans [14.02.2018]
- Rempicini, Massimiliano et al. 2015. *Epipactis helleborine* (L.) Crantz subsp. *orbicularis* (K.Richt.) E. Klein, a new orchid for the flora of Latium (Central Italy). – Journal Europäischer Orchideen 47 (1): 71–76.
- Wartmann, Beat A. 2006. Die Orchideen der Schweiz. Sternenvogel: 110–111.
- World Checklist of Selected Plant Families (WCSP). – wcsp.science.keew.org/namedetail.do?name_id=70202 [14.02.2018].

Rainar Kurbel (1974) on tegelnud üle 20 aasta looduslike orhideedega; MTÜ Käoraamat liige.

Toomas Hirse (1979) on bioloog ja looduskaitsja, paarkümmend aastat tegelnud looduslike orhideedega; MTÜ Käoraamat liige.